

adelma von vay

Petra Klima

HISTORIČNI KONTEKST HABSBURŠKE MONARHIJE V ADELMINEM ČASU NA PODROČJU ŠTAJERSKE

Mednarodni simpozij o življenju in delu Adelme von Vay - Žiče, 04. december 2012

Vsa evropska in svetovna dogajanja so imela odsev tudi na ozemlje, kjer danes živimo Slovenci. Moč in vpliv Svete alianse in politika restavracije se v Avstriji in s tem v slovenskih deželah obdrži vse do revolucije 1848. V tem času se je "prebudil" razvoj slovenske narodne zavesti, kajti Slovenci so po več kot tisočletnem obdobju živeli pod skupnim vladarjem, kar je začelo krepiti občutek skupnega jezika, imena ... Vendar so bili Slovenci ves čas obstoja avstrijskega cesarstva razdeljeni med dežele, kar je slabilo njihovo enotno moč. Na predvečer 1. svetovne vojne so bili Slovenci narod, ki je kljub majhnemu številu pripadnikov razmeroma uspešno sledil aktualnim tokovom, srednjeevropski kulturi, politiki in gospodarstvu.

Obdobje, v katerem živi in ustvarja Adelma von Vay, nam postreže s pestrim političnim dogajanjem. Gospa von Vay se je rodila leta 1840.¹

V evropskem oz. svetovnem političnem prostoru je to čas, ko na dunajskem kongresu 1815 Avstrija dobi ozemlje Ilirskih provinc. Čas, v katerem vladarji Rusije, Avstrije in Prusije ustanovijo politično in vojaško zvezo z imenom Sveta aliansa, da bi preprečili širjenje idej, ki so pripeljale do francoske revolucije 1848. Po njej cesar Ferdinand I. obljubi ljudstvu ustavo, ki naj bi utemeljila parlamentarizem, uvedla svobodo tiska in združevanja ter dovolila ustanavljanje narodne garde ter seveda odstavi Metternicha. Dosežki revolucije: odpravljen fevdalizem, odpravljene dežele kot srednjeveške fevdalne tvorbe, avstrijski narodi opozorijo nase, meščanstvo pokaže, da hoče parlamentarno monarhijo in postati ključni politični dejavnik v državi, odpravljena tudi vsiljena oz. oktroirana ustava in cesar se odloči vladati s pomočjo ministrov in birokracije. Decembra 1848 je Ferdinand odstopil in novi cesar postane Franc Jožef. Čas, ki sledi, v politični besedi lahko imenujemo neoabsolutistični sistem oz. po ministru Bachu Bachov absolutizem. To je čas ostrega policijskega nadzora ter pregona pomembnih udeležencev revolucije, cerkev dobi velike pristojnosti na področju šolstva in zakonskega prava, to je tudi obdobje skrajno liberalne gospodarske politike. Vnovičen poraz habsburške monarhije 1866 proti Prusiji, je

¹ Aleksandra Boldin in Jan Ciglencečki, *Adelma von Vay, Skrivnostna baronica iz Konjic*, Občina Slovenske Konjice, Slovenske Konjice 2012 (dalje: Adelma von Vay), str. 13.

izzval nove pretrese v notranji politiki monarhije. Dunajska vlada se sporazume z najnevarnejšo opozicijo v monarhiji – Madžarsko. In tako je leta 1867 v državi uvedena dualistična ureditev. Evropsko zgodovino pa so nadalje pisali naslednji dogodki: Avstro-Ogrski je bil na berlinskem kongresu poverjen mandat za okupacijo in upravljanje Bosne in Hercegovine, cesar pa je sestavo vlade zaupal Edvardu Taaffeju. Ob pestrem političnem dogajanju v monarhiji se zdi, da meje niso ustaljene le na Balkanskem polotoku. Sledi aneksijska kriza jeseni 1908, ko Avstro-Ogrska aneksira Bosno in Hercegovino in knez Ferdinand razglasi Bolgarsko kraljestvo. Iz nastale situacije se razvije mednarodna kriza. Srbija grozi z orožjem s Črno goro in Rusijo, Italija zahteva nadomestilo na Soči in Tirolskem, zato Nemčija, ki je v Avstro-Ogrski videla edino pravo zaveznico, pritiska na Rusijo, da prizna aneksijo Bosne in Hercegovine in s tem je kriza za las rešena pred vojno. Tokrat se kriza uspešno konča. Ob vseh sporazumih, tajnih in netajnih, ter zblíževanju držav in pripravljanju raznih zavezništov 1912 izbruhne 1. balkanska vojna, ki ji leto kasneje sledi Balkanska zveza in še istega leta 2. balkanska vojna, kateri tega leta sledi mir v Londonu. Atentat na avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda pa je bil povod za 1. svetovno vojno.² Vsa evropska in svetovna dogajanja so seveda imela odsev na ozemlje, kjer danes živimo Slovenci. Obdobje, ko smo spadali pod Ilirske province, se je hitro končalo in zopet smo prešli pod avstrijsko krono. Moč in vpliv Svete alianse in politika restavracije se v Avstriji in s tem v slovenskih deželah se obdrži vse do revolucije 1848. Opazovalci ugotavljajo, da so v času Metternichovega absolutizma slovenske dežele vse bolj zaostajale za razvitejšimi predeli monarhije in da je prišlo v predmarčnem obdobju do precejšnjih sprememb. V tem času se je “prebudil” razvoj slovenske narodne zavesti, kajti Slovenci so po več kot tisočletnem obdobju živeli pod skupnim vladarjem, kar je začelo krepiti občutek skupnega jezika, imena ... V tem času je močno tudi evropsko narodno gibanje imenovano ilirizem, ki se dotakne tudi Slovanov, posebno tistih, ki niso imeli lastne države. 1848 izbruhne revolucija, katere vzroki so nastajali dalj časa. Slovenci niso bili pripravljene slediti nemškimi zamislimi revolucije in zahtevali so takšno, ki bi jim prinesla narodno združitev in precejšnjo avtonomijo. Te zahteve spodletijo in revolucija je s tem na slovenskem ozemlju končana.³ Na novo ustanovljenem dunajskem kongresu je cesar podpisal zakon o odpravi fevdalizma proti odškodnini. Izbruh kmečkega nezadovoljstva se je udeležil v oktobrski revoluciji, ki pa je na Slovenskem imela malo privržencev. Revolucija je prinesla dovoljenje za izdajanje Slovenskega uradnega lista in enotnost šolskih knjig, zaradi katerih se je slovenski jezik kot predmet v srednjih šolah vedno bolj uveljavljal. Po letu 1848 avstrijska oblast sprejme slovenščino kot enoten jezik vseh Slovencev, vendar se v večjem obsegu uveljavi le na spodnjem Štajerskem.⁴ Oblast v tem času ni nasprotovala kulturnemu razvoju Slovencev. Slovenci v času po marčevski revoluciji težijo k spremembam. Vedno več je govora o Zedinjeni Sloveniji, ki je oznaka za upravno ali politično združeno slovensko etnično ozemlje oz. temeljna ideja večine slovenskih političnih programov. Nezaupanje kmetov v nacionalne zahteve je posledica dejstev, da slovenski meščanski tabor ni jasneje podprl kmečkih zahtev za zemljiško odvezo brez odškodnine. Do sprememb pride tudi v gospodarstvu. Ob naraščanju neagrarnih dejavnosti, ki je privedlo do občutnega zmanjšanja dela zemlje v prahi, uvajanja novih kultur, ki so zemljo po žitnem ciklusu regenerirale pa do hlevske živino-

² *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, Založba mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (dalje: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*), str. 212-214.

³ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 226.

⁴ *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, Uredili: Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec, Peter Vodopivec, Historija 8, Znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Ljubljana 2004 (dalje: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*), str. 36.

reje in načrtnega gnojenja njiv, je vse prispevalo k večjemu hektarskemu donosu. S tem se je na začetku tridesetih let začel proces zgodnje industrializacije na Slovenskem.⁵ Nastajale so prve tovarne, razmahnilo se je premogovništvo, proizvodnja železa se je podvojila, priliv tujega kapitala je postajal močnejši. Trgovina in promet pa sta zlasti s prihodom železnic (1846 do Celja) doživela revolucionaren prevrat. Med letoma 1843 in 1857 so prek slovenskega ozemlja zgradili južno železnico, ki je pomembno vplivala na Konjice.⁶ Leta 1860 so z oktobrsko diplomom hoteli politiki dotedanji absolutizem in centralizem nadomestiti z nekakšnim parlamentarizmom, ker pa je njegova sestava preveč spominjala na starinsko sestavo, jo je zamenja februarski patent. Po njem je država dobila parlament, ki so mu naši predniki rekli državni zbor. Pomenil je vnovično uvedbo ustavnega in parlamentarnega življenja v državi in je ustvaril notranjo ureditev avstrijskega cesarstva, ki je ostala parlamentarna monarhija do konca njenega obstoja. Na prve občinske in deželnozborske volitve 1861 Slovenci še niso bili pripravljeni. Na naslednjih volitvah 1867 pa so bili že bolj uspešni, kajti na njih so nastopili kot organiziran politični tabor, vendar na Štajerskem niso uspeli Slovenci nikoli doseči več kot 13% poslancev v deželnem zboru.⁷ Slovenci so si s težavo in v hudih sporih z nemškimi deželami priborili nekaj vzporednic s slovenskim učnim jezikom tudi na nižjih gimnazijah v Mariboru in Celju, kjer so le-te 1895 sprožile celo vladno krizo in njen padec.⁸ Vendar so Slovenci ves čas obstoja avstrijskega cesarstva bili razdeljeni med dežele, kar pa je slabilo njihovo enotno moč. Dežela Štajerska je bila vedno zelo pomembna in tako so se mnoge politične in gospodarske ideje »rodile« ravno na njenem območju. Slovenski politični razvoj dobi v 60. letih 19. stoletja veliko vzpodbudo v čitalniškem gibanju. Leta 1867 se je na volitvah pokazalo, da narodno gibanje še uživa veliko podporo, saj so njegovi kandidati v kmečki kuriji zmagali skorajda na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Ob uvedbi dualizma je takšna ureditev, ob kateri se je dotlej vsaj na zunaj enotna slovenska politika razcepila. Naslednjih nekaj let se v zgodovini imenuje kot obdobje »slogaštva«. Slogaštvo je tako od liberalno kot konservativistično in čisto katoliško mislečih ljudi terjalo opustitev skrajnih stališč, ne le v politiki temveč tudi v kulturi.⁹ V času Taaffeja pa so se zgodile tudi spremembe, ki so bile za Slovence zelo pomembne, kajti Slovenci politično dozoriijo in v tem času dosežejo precejšnje izboljšanje narodnega položaja. Začne se politični razkol med politiki na Slovenskem. Na predvečer 1. svetovne vojne so bili Slovenci narod, ki je kljub majhnemu številu pripadnikov razmeroma uspešno sledil aktualnim tokovom, srednjeevropski kulturi, politiki in gospodarstvu. Poleg vseh ostalih problemov, so Slovence mučila še specifična vprašanja, najtežje je bilo tisto, ki je zadevalo razmerje do Nemcev. Na Štajerskem je nemška politika tik pred prvo svetovno vojno pokazala nekaj razumevanja za slovenske zahteve na področju šolstva. Sarajevski atentat na prestolonaslednika je Slovence močno presenetil, še bolj pa to velja za izbruh 1. svetovne vojne. Slovenci so v Avstrijskem cesarstvu in kasnejši Avstro-Ogrski veljali za enega najbolj zvestih narodov.¹⁰ Z naraščanjem narodnozavednega izobraženstva pa so se v cerkvenih in tudi laičnih krogih začele pojavljati

⁵ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 227.

⁶ Aleksandra Boldin, *Konjice: Z legendo skozi zgodovino do sodobnosti*, Občina: Zgodovinsko društvo Konjice, 2004, str. 52.

⁷ *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, str. 35.

⁸ *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, str. 37.

⁹ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 258.

¹⁰ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 292.

kritične misli o obstoječih narodnih razmerah. Na eni strani so zahtevali izenačenje položaja Slovencev z drugimi narodi v monarhiji, na drugi ugodnejši politični in kulturni razvoj. Prepričani so bili, da je nujno najprej preurediti Avstro-Ogrsko in v takšne zahteve uvrstimo ilirizem in gibanje za Združeno Slovenijo. V času okoli 1. svetovne vojne pa namesto ilirskega gibanja v ospredje stopi jugoslovanska ideja, ki izhaja na eni strani iz številčnosti in politične razdrobljenosti južnih Slovanov na Balkanskem polotoku, na drugi strani pa iz položaja Slovencev, Hrvatov in Srbov pod Habsburžani. Vse opaznejše so ideje iz dvojne v trojno monarhijo, ki bi imele enak državnopravni položaj. In takšno zamisel o tesnejšem političnem povezovanju avstrijskih južnih Slovanov v svojem načrtu podpro vse slovenske stranke. Kljub širjenju jugoslovanske ideje so meščanske stranke zaradi patriotskih dolžnosti in sočutja do vladarske hiše zaradi Ferdinandove smrti v Sarajevu začetek vojne s Srbijo podpirale. V 1. svetovni vojni so se Slovenci bojevali na številnih frontah. V vojni je izredno trpelo civilno prebivalstvo, v širšem zaledju fronte se je kljub nadzorovanemu prometu z živili začela lakota. Kmetje na Štajerskem so kljub mobilizaciji za vojsko razpolagali z dovolj delovne sile, da so med vojno pridelke dobro prodajali. Konec leta 1916 je umrl Franc Jožef in nasledil ga je Karel I.. Slovenski poslanci so združeni z istrskimi in dalmatinskimi v Jugoslovanskem klubu predstavili slovenske narodne zahteve v Majniški deklaraciji, ki je zahtevala združitev vseh ozemelj monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo pod žezlom Habsburško-Lotarinške dinastije. Slovenci so v Ljubljani avgusta 1918 ustanovili Narodni svet kot politični predstavnik vseh Slovencev. Narodni svet v Zagrebu pa je oktobra razglasil, da prevzema v svoje roke vodenje narodne politike Slovencev, Hrvatov in Srbov in naslednji mesec je Narodni svet za slovenske dežele in Istro nagovoril "državljanke in državljane svobodne Jugoslavije", s čimer je bil na Slovenskem razglašen nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹¹ Konec vojne je zbudil velika pričakovanja in občutek narodne osvoboditve. Toda gospodarski položaj je bil zaradi več kot štiriletnega bojevanja zelo slab in denar malo vreden, najstrašnejše pa so bile človeške izgube. Po razglasitvi države SHS je Slovenija mesec dni živela politično samostojno in se sama upravljala, čeprav se je imela za sestavni del Države SHS in je priznavala Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu za najvišji oblastni organ. Že konec oktobra je Narodni svet v Ljubljani po sporazumu med vsemi tremi političnimi strankami imenoval narodno vlado za Slovenijo z uradnim imenom Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov. Kljub nekaterim novoilirskim unitarističnim jugoslovanskim stališčem je prevladalo mnenje, da se mora slovenski narod ohraniti in razvijati kot samostojna narodna entiteta. K takojšnji združitvi je pritiskala Srbija, ki je želela uresničiti dolgoletni velikosrbski program. Slovenija razen na začetku 1. svetovne vojne nikoli ni bila vključena v velikosrbske ozemeljske načrte, ker pa je postala sestavni del Države SHS, je bila zaradi tesnega sodelovanja s hrvaško politiko potegnjena v jugoslovansko združevanje. Na seji Narodnega sveta v Zagrebu so bili zagovorniki takojšnje združitve v večini. Nasprotniki se niso mogli sklicevati niti na Ženevski sporazum o združitvi, ki ga je dosegel predsednik Narodnega sveta Anton Korošec in je zagotavljal enakopravnost združenih ljudstev Države SHS in Kraljevine Srbije. Narodni svet je na seji izbral podpornike ideje, ki so odšli na združitvene pogovore v Beograd, ter jim dal napotke za združitev, ki se je uresničila 1. decembra 1918, ko je bila ustvarjena unitaristično-centralistična država po srbskem vzoru.¹² Prvi ukrepi,

¹¹ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 302-304.

¹² *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 307-311.

ki so sledili januarja, so bili odprava avtonomnih narodnih vlad, nameščene so bile nove uradniške vlade z omejenimi pristojnostmi, kar je pri Slovencih izzvalo veliko razočaranje in nezadovoljstvo.¹³

Leta 1921 na Malem Lošinju umre Adelmin mož, Adelma pa umre 24. maja 1925 v Slovenskih Konjicah, kjer je tudi pokopana.¹⁴

¹³ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 312.

¹⁴ *Adelma von Vay*, str. 67.